

Modālais darbības vārds *drīkstēt* īstenības izteiksmē un valodas ietekmējošā funkcija Saeimas sēžu stenogrammu korpusā¹

Modal verb drīkstēt 'may' in indicative mood and the conative function of language in the Corpus of the Saeima

Anete Daina

Latviešu valodas institūts
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: anete.daina@lu.lv

Rakstā aplūkots latviešu valodas modālā darbības vārda *drīkstēt* lietojums īstenības izteiksmē. Pētījuma avots – „Latvijas Republikas 5.–13. Saeimas sēžu stenogrammu korpus”. Analizējot darbības vārda *drīkstēt* lietojumu īstenības izteiksmē, noteiktas un skaidrotas ne tikai tā paustās modālās nozīmes un iespējamā teksta autora izvēles motivācija, bet arī iespējamais saistījums ar valodas ietekmējošo funkciju, kā arī sniegts ieskats lietojuma biežuma datos. Pēc statistikas visbiežāk lietotā modālā darbības vārda *drīkstēt* forma ir vienkāršās tagadnes 3. persona noliegumā, visretāk – vienkāršās pagātnes un nākotnes 1. un 2. personas formas, kā arī salikto laiku formas, kur pārstāvēta tikai saliktās tagadnes 3. persona. Novērots arī, ka izplatītāks ir *drīkstēt* nolieguma lietojums (5200 gadījumu) nekā apgalvojuma (1745 gadījumi). Analizētie piemēri liecina, ka līdz ar to visbiežāk tiek izteikti aktuāli vispārēji aizliegumi, norādījumi un aizrādījumi, ko parasti nosaka kādi vispārēji noteikumi, likumi, tād kuru autors nav teksta autors, un bieži adresāts nav konkrēts, līdz ar to ietekmējošā funkcija īstenojas netieši.

Atslēgvārdi: modalitāte; modāls darbības vārds; īstenības izteiksme; valodas ietekmējošā funkcija.

Ievads

Raksts tapis autores promocijas darba „Verba modalitāte un valodas ietekmējošā funkcija latviešu valodā” izstrādes gaitā. Iepriekšējos pētījumos tuvāk pievērsoties modālā darbības vārda *varēt* pētniecībai (Daina 2015; 2022; 2023), aplūkots arī darbības vārda

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-Letonika-2021/1-0006) atbalstu.

drīkstēt lietojums (Daina 2022), kas reizumis ir tuvs vārda *varēt* lietojumam. Proti, *varēt* ir iespējams lietot darbības vārda *drīkstēt* nozīmē, tāpēc šī raksta mērķis ir tuvāk aplūkot tieši modālo darbības vārdu *drīkstēt*, kā arī *nedrīkstēt*. Minētajā rakstā (Daina 2022) piemēri *drīkstēt* lietojuma analīzei arī ņemti no Saeimas sēžu stenogrammu korpusa, taču viena gada (Auziņa et al. 2018) periodā, un raksta noslēgumā secināts, ka pilnīgākam priekšstatam nepieciešams veikt pētījumu plašākā materiālā, tāpēc šajā rakstā kā pētījuma avots izmantots viss Latvijas Republikas 5.–13. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (http://hdl.handle.net/20.500.12574/50). Lai ierobežotu aplūkojamā materiāla apjomu, šajā rakstā analizēts (*ne*)*drīkstēt* lietojums tikai īstenības izteiksmē, lietojuma analīzi citās izteiksmēs atstājot turpmākiem pētījumiem. Lai analīzi veiktu strukturēti un (*ne*)*drīkstēt* tiktu aplūkots visās iespējamajās formās īstenības izteiksmē, atsevišķi apskatītas katras personas formas visos korpusā pieejamajos laikos. Piemēri atstāti oriģinālrakstībā, treknrakstā izcelts analizētais modālais darbības vārds kopā ar konstrukcijā ietilpstošā patstāvīgā darbības vārda nenoteiksmi (ja darbības vārds, kura nenoteiksme saistāma ar modālo darbības vārdu atrodas citā teikuma daļā vai citviet tekstā, tas pasvītrots ar vienu līniju). Piemēru analīze balstās deskriptīvajā metodē, aprakstoši skaidrojot pētāmo vienību lietojumu, kā arī veikta pētāmo vienību lietojuma biežuma analīze.

Latviešu valodā darbības vārda modalitāte galvenokārt saistāma ar darbības vārda izteiksmju lietojumu, kas ir gramatiska kategorija. Modālie darbības vārdi, savukārt, ir semantiska darbības vārdu grupa, jo modālās nozīmes tiem piemīt neatkarīgi no funkcijas teikumā (Ivulāne, Kalnača 2013, 468). Kā norāda Andra Kalnača un Ilze Lokmane (2022, 92), iespējams, obligātais izteiksmju lietojums ir iemesls tam, ka modālie darbības vārdi latviešu valodā nav gramatizējušies tik lielā mērā kā, piem., angļu vai vācu valodā. Modālā darbības vārda *drīkstēt* semantika pamatā saistīta ar atļaujas un no tās izrietošu nozīmju un nozīmju nianšu izteikšanu – ‘būt tādām, kam ir atļauts (ko darīt)’; ‘varēt, būt iespējamam’ (Jērāne et al. 2023).

Darbības vārda *drīkstēt* nozīmes skaidrojums rāda, ka tas ierasti vairāk saistāms ar deontisko modalitāti, proti, tādu teksta autora attieksmi un vērtējumu par sprieduma saturu vai situācijas norisi, kas izsaka pavēli, atļauju, aizliegumu, ieteikumu u. c. modālas nozīmes; retāk ar epistēmisko modalitāti, kad tas lietots darbības vārda *varēt* nozīmē, izsakot iespējamību, varbūtību (Lyons 1977, 452; Bussmann 2006, 754; Kalnača 2007, 168–169; 2013, 498; Kalnača, Lokmane 2021, 256, 257 u. c.). Kā rāda deontiskās modalitātes skaidrojums, tās pārstāvētās modālās nozīmes ir vērstas uz teksta adresāta ietekmēšanu – vai nu pavēlot un atļaujot ko darīt, vai to aizliedzot u. tml. – līdz ar to, pēc raksta autore domām, arī modālais darbības vārds *drīkstēt* saistāms ar valodas ietekmējošo funkciju.

Turpmāk rakstā, analizējot *drīkstēt* lietojumu, sniegts arī raksta autore komentārs par iespējamo saistījumu ar valodas ietekmējošo funkciju no izteikuma autora puses.

Modālais darbības vārds ierasti tiek lietots konstrukcijā ar patstāvīgā darbības vārda nenoteiksmi. No gramatiskās palīgnozīmes aspekta tieši modālais darbības vārds ir tas, kas norāda uz konstrukcijas personu, laiku, kārtu un izteiksmi, jo nenoteiksme šīs funkcijas nespēj veikt (Ivulāne, Kalnača 2013, 469). Modālajam darbības vārdam *drīkstēt* ir pilna personas formu paradigma. Tas var tikt lietots gan vienkāršajās laika

formās, gan saliktajās laika formās, gan darāmajā kārtā, gan ciešamajā kārtā, lai gan lietojums ciešamajā kārtā Saeimas sēžu stenogrammu korpusa materiālā nav reģistrēts.

Darbības vārds *drīkstēt* var tikt lietots arī visu darbības vārda izteiksmju formās, proti, īstenības, vēlējuma, atstāstījuma, vajadzības un pavēles izteiksmē. Rakstā aplūkotā īstenības izteiksme – atšķirībā no citām izteiksmēm – norāda uz reālu darbību, kas notiek, ir notikusi vai notiks, un tai nav īpašu gramatisko formantu (Kalnača 2013, 483, 494).

Kā norāda Frenks Roberts Palmers (*Frank Robert Palmer* 2001) un Aksels Holvūts (*Axel Holvoet* 2007), modālo darbības vārdu lietojums pavēles izteiksmē un ciešamajā kārtā nav ierasta to pazīme un tā tas ir vairākās pasaules valodās. Latviešu valodā gan šāds lietojums ir sastopams, taču, kā atzīmē A. Kalnača un I. Lokmane (2022, 105), būtu nepieciešami padziļinātāki pētījumi par to, vai tā ir jauna tendence, kas varētu mainīt līdzšinējo priekšstatu par modālajiem darbības vārdiem, vai arī tie ir tikai atsevišķi, nesistemātiski gadījumi.

Turpmāk rakstā aplūkots darbības vārda (*ne*)*drīkstēt* lietojums īstenības izteiksmē, pievēršot arī uzmanību lietojumam personā, laikā, apgalvojumā un noliegumā u. c.

1. *Drīkstēt* īstenības izteiksmes vienskaitļa 1. personā

Modālais darbības vārds *drīkstēt* gan apgalvojumā, gan noliegumā vienskaitļa 1. personā korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos, bet ne saliktajos laikos.

1.1. Vienkāršā tagadne

Vienkāršā tagadne izsaka darbību, kas notiek runas momentā (Kalnača 2013, 476). Darbības vārds *drīkstēt* vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā apgalvojumā visā Saeimas sēžu stenogrammu korpusā fiksēts vien 150 gadījumos, noliegumā – 60 (šeit un turpmāk dati līdz 2023. gada novembrim). Vairumā gadījumu tas izmantots jautājuma teikumā, lūdzot atļauju (parasti turpināt runāt vai pabeigt sakāmo), piem.:

- (1) *Vai es drīkstu atbildēt?*
- (2) *Es drīkstu turpināt?*

Ir gadījumi, kad pati darbība nav nosaukta, bet no konteksta noprotams, ka tā ir saistīta ar lūgumu izteikties, piem.:

- (3) *Es gribētu runāt šobrīd kā deputāte. Vai es drīkstu?*

Šādā lietojumā teiktā autors lūdz atļauju (ko darīt), nevis to sniedz, līdz ar to tieša ietekmējošā funkcija neīstenojas.

Tāpat netieša atļauja tiek lūgta ar *drīkstēt* vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā palīgteikumā, ko ievada pakārtojuma saiklis *ja*, piem.:

- (4) *Varbūt, priekšsēdētāja kungs, ja es drīkstu iejaukties kā vadītājs...*

Retāk ar vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personas formu tiek pausts kategorisks apgalvojums, ka teksta autors ir tiesīgs, drīkst (ko darīt), piem.:

- (5) *Uzskatu, ka es kā šīs komisijas vadītājs **drīkstu izteikt** savu viedokli par šo priekšlikumu.*
- (6) *(No zāles: „Jūs **nedrīkstat tā teikt!**”) **Drīkstu gan!***

Ietekmējošā funkcija šādos gadījumos nepastāv, jo teksta autors ziņo par savām tiesībām jeb atļauju, kas viņam ir dota, nevis pats to dod kādam.

Sastopami arī gadījumi, kuros *drīkstēt* lietots vispārinātas vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personas nozīmē, piem.:

- (7) *Beigu beigās, ja man labpatiksies, es varu no Daugavpils aizbraukt uz Saldu un nobalsot Saldū, Kurzemes apgabalā. To es **drīkstu**. Bet kāpēc, atrodoties ārzemēs, es nevaru izvēlēties apgabalu?*

Šādi teksta autors uztver sevi jebkuras personas lomā, kuru var ietekmēt minētie noteikumi, ne runājot konkrēti par sevi pašu. Šāds lietojums parādās arī noliegumā, piem.:

- (8) *Kāpēc mēs atļaujam īpašniekam iespēju pārdot? To likums atļaus, bet, ja es, īpašnieks būdams, gribu iesaistīties ar zemi, teiksim, tajā sabiedrībā, tad es to **nedrīkstu darīt**.*

Lielākoties ar darbības vārdu *drīkstēt* vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā noliegumā teksta autors norāda, ka viņš apzinās, ka viņš nav tiesīgs darīt, kas nav atļauts, piem.:

- (9) *Taču es gribēju pieteikties debatēs, bet, ja es runātu pavisam īsi, es teiktu – es, kā cilvēks, kā deputāts, protams, atbalsētu to viedokli, bet es to **nedrīkstu darīt**.*

Līdzīgi kā iepriekš, arī šeit ietekmējošā funkcija neīstenojas, jo teksta autors nav izteiktā aizlieguma autors un tas nevienam netiek adresēts.

Noliegumā fiksēti arī gadījumi, kuros *drīkstēt* vietā varētu tikt lietots arī darbības vārds *varēt*, piem.:

- (10) *[..] un nekad jūs nesagaidīsiet no manis tādu kompromisu, kāds tiek prasīts šajā brīdī. Tik daudz krupju es **nedrīkstu norīt**, nerīšu šos krupjus citu pēc cita. Varbūt varētu vienu šādu krupi norīt, ja nebūtu rīts pirms tam jau simtiem krupju un ja nedraudētu ar vēl simtiem krupju nākotnē.*

Šādos gadījumos saņemtās atļaujas vai aizlieguma semantika ir nosacīta, jo konteksts rāda, ka teksta autors negrasās ko darīt, jo to neļauj viņa pārliecība, sirdsapziņa, līdz ar to runa drīzāk ir par viņa nespēju un/vai nevēlēšanos.

1.2. Vienkāršā pagātne

Vienkāršā pagātne norāda uz darbību, kas ir notikusi pirms runas momenta (Kalnača 2013, 477). Darbības vārda *drīkstēt* vienkāršās pagātnes vienskaitļa 1. personas lietojums ir rets. Apgalvojumā tie ir divi gadījumi:

- (11) *Bet nu es **drīkstēju** mājās **sēdēt**, kopā ar tautu klausīties, kā jūs gudri un pareizi lēmāt, [..].*

- (12) *Tad, kad es devu šo interviju par Latviešu leģionu – un es **drīkstēju** to **dot**, jo 6. Saeima ir pieņēmusi deklarāciju, ka jāaizsargā Latviešu leģiona gods –, [..].*

Noliegumā ir trīs lietošanas gadījumi, piem.:

- (13) *Vairāku apstākļu dēļ, protams, **pieņemt** sev tādu dāvanu es vienkārši nevarēju un **nedrīkstēju**, [..].*
- (14) *Ievērojot to, ka komisijā es vienīgais balsoju „pret” šo grozījumu, tad, protams, komisijas vārdā ziņojot, es **nedrīkstēju** savu viedokli **teikt**, tāpēc pieteicos debatēs.*

Šajos piemēros teksta autors vēsta par reiz saņemtu atļauju vai aizliegumu, ko paredzējuši kādi noteikumi, zināma kārtība, nevis ko tieši norādījusi kāda konkrēta persona.

Līdzīgi kā vienkāršās tagadnes gadījumā, arī vienkāršajā pagātnē ar izteikto atļauju vai aizliegumu ietekmējošā funkcija neīstenojas, jo teksta autors nav bijis to autors un nav nevienam tos adresējis.

1.3. Vienkāršā nākotne

Vienkāršā nākotne izsaka darbību, kas notiks pēc runas momenta (Kalnača 2013, 477). Darbības vārda *drīkstēt* vienkāršās nākotnes vienskaitļa 1. personas lietojums arī ir samērā rets. Apgalvojumā tas fiksēts vienā gadījumā:

- (15) *Mani neuztrauc, kādu likumu jūs šeit pieņemsit, vai es **drīkstēšu** vai **nedrīkstēšu** 7. Saeimā **balotēties**, ar vai bez Kanādas pavalstniecības.*

Savukārt noliegumā – četros gadījumos, piem.:

- (16) *[..] es saprotu, ka, pēc ārstniecības iestādes iekšējās kārtības noteikumiem, es, ja būšu slimnieks, **nedrīkstēšu**... būs aizliegums slimnīcā **smēķēt** vispār.*

(16) piemērā *drīkstēt* lietots vispārinātas nākotnes vienskaitļa 1. personas nozīmē, kur teksta autors, līdzīgi kā iepriekš minētajos tagadnes piemēros, nostāda sevi jebkuras personas lomā, kuru var ietekmēt minētie noteikumi, ne runājot konkrēti par sevi pašu. Iespējams, šāds paņēmieni – problēmas personificēšana – izmantots, lai auditorijai labāk vizualizētu esošo vai potenciālo problēmu.

Līdzīgi kā iepriekš, arī vienkāršajā nākotnē ar vienskaitļa 1. personu ietekmējošā funkcija netiek īstenota.

2. *Drīkstēt* īstenības izteiksmes vienskaitļa 2. personā

Vienskaitļa 2. personā darbības vārds *drīkstēt* gan apgalvojumā, gan noliegumā korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos, bet ne saliktajos laikos.

2.1. Vienkāršā tagadne

Darbības vārds *drīkstēt* vienkāršās tagadnes vienskaitļa 2. personā Saeimas sēžu steno-grammu korpusā apgalvojumā uzrādīts 16 gadījumos, savukārt noliegumā – 27 gadījumos.

Tā kā 2. personas formas ir tiešāk vērstas uz adresātu, tām ir arī izteikta loma ietekmējošās funkcijas īstenošanā. Tiešas atļaujas vai aizliegumi ar darbības vārdu *drīkstēt* vienskaitļa 2. personā gan izteiktas reti – tie ir seši gadījumi, turklāt tikai noliegumā, proti, izsakot aizliegumu jeb atļaujas/tiesību noliegumu, piem.:

- (17) *Tu nedrīksti sarunāties ar zāli!*
 (18) *Atbalstīt šo budžetu nevaru. ([..]: „Tu nemaz nedrīksti!”)*
 (19) *Tāpēc es personīgi šajā farsā nepiedalīšos, nebalsošu „par” šo likumprojektu. ([..]: „Tu jau nemaz nedrīksti!”)*

Šajos piemēros var novērot arī to, ka šis aizliegums/norādījums nav gluži teksta autora nosacīts, bet teksta autors ir tas, kurš atgādina par noteikto darba kārtību, līdz ar to ietekmēšana no teksta autora puses ir pastarpināta un tas vairāk līdzinās aizrādījumam.

Piemērā (18) vērojams arī darbības vārda *drīkstēt* nolieguma pretstatījums darbības vārda *varēt* noliegumam, proti, pirmais teksta autors ziņo par kaut ko, ko viņš nevar darīt, bet otrs teksta autors starpsaucienā aizrāda, ka pirmais teksta autors to nemaz nedrīkst darīt, resp., viņam nav atļauts. Runājot par politisko diskursu, Pols Čiltons (*Paul Anthony Chilton* 2004, 6–8) raksta, ka politiķi ierasti izmanto norādi uz semantiku kā atrunu, lai izvairītos no kritikas un politiski sensitīvām detaļām, proti, politiķim aizrādot, ka viņa izvairīgais, dažāda interpretācijai atvērtais kādas situācijas, parādību u. tml. skaidrojums būtībā nozīmē ko konkrētu un, iespējams, negatīvu, viņš izvairās to noliegt vai apstiprināt, noliedzot, ka cits domas formulējums jebkādā veidā mainītu izteikuma nozīmi. Pēc raksta autore domām, precīzāks vai korektāks domas formulējums nemainītu pamatvēstījumu jeb teikuma dziļo struktūru, taču mainītu to, kā ziņojumu uztvers un interpretēs apkārtējie un līdz ar to – kādas būs iesaistīto personu turpmākās savstarpējās attiecības, viedoklis un attieksme pret teksta autoru. Tā piemēru (18) un (19) starpsaucienos ar modālā darbības vārda *drīkstēt* nolieguma formu tā autors būtībā norāda, ka pamatteksta autors ir izteicies neprecīzi, liekot apkārtējiem domāt, ka viņš kaut ko nevar darīt vai nedarīs savu uzskatu, principu, sirdsapziņas vai tml. dēļ, kaut patiesībā viņš to nemaz nedrīkst vai nav tiesīgs darīt. Šādos gadījumos var domāt par to, vai šādi oriģinālā teksta autors apzināti lieto sev izdevīgāku formulējumu sava pozitīvā tēla uzturēšanas nolūkos vai darbības vārdu *varēt* un *drīkstēt* gadījumā tā ir neapzināta abu darbības vārdu jaukšana to tuvās semantikas dēļ.

Turpinot aplūkot vienkāršās tagadnes vienskaitļa 2. personas formu, vairumā gadījumu tā lietota vispārinātas 2. personas nozīmē, līdzīgi kā minētajos vienskaitļa 1. personas piemēros, proti, tiek runāts par vispārējiem noteikumiem, kas ko atļauj vai aizliedz, piem.:

- (20) *Vācijā tu nedrīksti būt fašistu organizācijā, Amerikā tu nedrīksti būt komunistu organizācijā, bet, uhū, Latvijā mēs to atļausimies.*

Daudzos gadījumos tā lietota citātos, attēlojot reālu vai hipotētisku citu izteikto atļauju vai aizliegumu, bieži – ironizējot, piem.:

- (21) *Ekonomikas ministrija saka: „Nu protams! Viss ir kārtībā! Tu drīksti tā darīt!”*

Šādos gadījumos ietekmējošā funkcija netiek realizēta, jo atļaujas vai aizlieguma autors nav konkrētā teksta autors un adresāts ir vispārināta vienskaitļa 2. persona.

2.2. Vienkāršā pagātne

Vienskaitļa 2. personas lietojums vienkāršajā pagātnē fiksēts vien divos gadījumos – viens apgalvojumā, otrs noliegumā:

- (22) *Katram ģimenes loceklim bija jāstrādā. Un pat papildu darbu tu **nedrīkstēji strādāt**, nesaņēmis darbavietas atļauju. Tā bija patiesība.*
- (23) *Šīs tiesības ir pašreiz jādod. Varbūt pēc dažiem gadiem to nevajadzēs. Tad nebūs šo daudzo „kāpēc”: kā tu to **drīkstēji izdarīt, iznīcināt, nopostīt, ņirgāties?***

Piemērā (22) redzams, ka *drīkstēt* noliegumā norāda uz kādu aizliegumu pagātnē, kas no tagadnes skatpunkta ir kā fakta konstatācija, turklāt *tu* ir hipotētisks adresāts, jebkurš cilvēks pagātnē, uz kuru aizliegums būtu varējis attiekties. Arī (23) piemērā adresāts ir hipotētisks, jautājums ir retorisks, no nākotnes skatpunkta uz pagātnē veiktu darbību. Ja arī jautājums [...] *kā tu to drīkstēji izdarīt, iznīcināt, nopostīt, ņirgāties?* būtu tiešs, ar konkrētu adresātu un aktuāls pašreizējā brīdī, tas vairāk pildītu pārmetuma izteikšanas, nevis burtiska jautājuma funkciju. Šo iemeslu dēļ abos piemēros ietekmējošā funkcija nav saskatāma.

2.3. Vienkāršā nākotne

Vienskaitļa 2. personas lietojums vienkāršajā nākotnē fiksēts vienā gadījumā apgalvojumā un vienā – noliegumā, turklāt abi viena teikuma robežās, proti:

- (24) *Respektīvi, tu pērc zemi, bet tā... Tas ir kaķis maisā, jo varbūt tu **drīkstēsi kaut ko būvēt**, bet varbūt arī **nedrīkstēsi** neko **būvēt**.*

Arī šādā lietojumā adresāts nav konkrēts, bet ir hipotētisks, tāpat kā pats notikums vai darbība. Šis pazīmes norāda, ka tieša ietekmējošā funkcija neīstenojas – tā ir hipotētiska atļauja vai aizliegums hipotētiskai darbībai un adresātam, bet tā varētu būt aktuāla un ietekmēt nākotnē.

3. *Drīkstēt* īstenības izteiksmes daudzskaitļa 1. personā

Darbības vārds *drīkstēt* daudzskaitļa 1. personā apgalvojumā un noliegumā korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos, bet ne saliktajos laikos.

3.1. Vienkāršā tagadne

Darbības vārds *drīkstēt* vienkāršās tagadnes daudzskaitļa 1. personā apgalvojumā fiksēts 128 gadījumos, noliegumā – 1141. Tāpat kā iepriekš noskaidrotajos *drīkstēt* lietošanas veidos, arī ar daudzskaitļa 1. personas formām izteikta atļauja (apgalvojumā)

vai aizliegums (noliegumā) saskaņā ar kādiem iepriekš noteiktiem likumiem, kārtību, taču šajā gadījumā tā attiecināta ne tikai uz citiem, bet arī uz pašu teksta autoru, līdz ar to šī atļauja vai tās noliegums ir vairāk kā fakta konstatācija un tiešu ietekmējošo funkciju neveic, piem.:

- (25) *[..] pagaidām, kamēr ir spēkā Konstitucionālais likums, mēs pakārtotos aktus tikai **drīkstam pieskaņot** Konstitucionālajam likumam, nevis labot tos.*
- (26) *[..] mēs **nedrīkstam pārkāpt** arī citu Satversmes pantu, proti, **nedrīkstam pieņemt** likumu, kuram ir negatīva fiskālā ietekme, ja nenorādām kompensācijas avotus.*

Tiesāku ietekmējošo funkciju, savukārt, veic ar šo pašu *drīkstēt* formu noliegumā, izsakot klātesošajiem norādījumus, ko viņiem visiem kopā – tāpat arī teksta autoram – nav ieteicams/vēlams darīt, piem.:

- (27) *Mēs **nedrīkstam** – mēs **nedrīkstam!** – **pieļaut** to, ka, aizverot it kā vienas durvis, mēs paveram šādai iespējai jaunas durvis, teiksim, citā regulējumā. Un tāpēc atbalstīsim un strādāsim uz otro lasījumu, lai šāda iespēja nepastāvētu!*

Piemērā (27) vērojams, ka noliegtam darbības vārdam *drīkstēt* kategorisko norādījuma raksturu izceļ, pirmkārt, tā atkārtojums un izcēlums kā iespraudumam; otrkārt, aiz otrā modālā darbības vārda lietotā izsaukuma zīme, kas ierasti norāda uz izsaukumu/pamudinājumu/vēlējumu; treškārt, tālāk tekstā lietotās daudzskaitļa 1. personas formas, proti, *atbalstīsim* un *strādāsim*, kas lietotas pavēles izteiksmes funkcijā un izsaka aicinājumu/pamudinājumu, uz ko norāda arī lietotā beigu pieturzīme – izsaukuma zīme.

Līdzīgi kā vienskaitļa 1. personas gadījumā, *drīkstēt* daudzskaitļa 1. personas formas samērā bieži sastopamas jautājuma teikumos. Ja ar vienskaitļa 1. personas formām teksta autors lūdz atļauju (ko darīt), tad daudzskaitļa 1. personas formu ietver retoriski jautājumi, piem.:

- (28) *Kā mēs **drīkstam** tik zemu **devalvēt** to, kas mums, visai tautai, ir svēts? Es jūs aicinu padomāt un balsot „pret”.*

Šādu jautājumu, atļauju lūgšanas tieša interpretācija nav iespējama un nav loģiska. Šādu retorisko jautājumu nolūks ir likt sev pašiem – Saeimai – aizdomāties par esošo problēmu un drīzāk norādīt, ka nedrīkst kaut ko darīt, līdz ar to zināmā mērā tiek īstenota netieša ietekmējošā funkcija.

Iepriekš konstatēts, ka darbības vārds *varēt* var tikt lietots *drīkstēt* nozīmē, kā arī dažviet *drīkstēt* vietā piemērotāks būtu bijis darbības vārds *varēt*, taču sastopami arī piemēri, kuros teksta autors nošķir šo abu darbības vārdu nozīmi un zināmā mērā pat pretstata tos, piem.:

- (29) *Mēs **varam** un **drīkstam** šeit, parlamentā, **strīdēties**, un mums nav vienam otrs jāsaudzē politiskās diskusijās. Bet Latvijas iedzīvotāji nekad nedrīkst no tā ciest.*
- (30) *Kolēģi, mēs **nevaram** un **nedrīkstam pieļaut**, lai cilvēki tiktu šķīroti un diskriminēti pēc nodokļu nomaksāšanas statusa.*

Darbības vārds *drīkstēt* abos piemēros saistāms ar atļaujas vai tās nolieguma izteikšanu, savukārt *varēt* norāda uz uzrunāto un arī teksta autora iespēju vai spēju ko darīt, proti, teksta autors apgalvo vai noliedz, ka ir iespējams kaut kas konkrēts vai Saeima spēj ko izdarīt un ka tas ir atļauts/aizliegts. Darbības vārds *varēt* vairāk akcentē no teksta autora un uzrunātajiem atkarīgu aspektu, bet darbības vārds *drīkstēt* – no ārējiem apstākļiem atkarīgu vai to nosacītu aspektu. Raugoties no ietekmējošās funkcijas aspekta, (29) piemērs vairāk ir kā fakta konstatācija un tiešu ietekmējošo funkciju neveic, taču (30) piemērā no teksta autora puses izteikts aicinājums ko nepieļaut, kas signalizē par ietekmēšanas mēģinājumu.

3.2. Vienkāršā pagātne

Daudzskaitļa 1. personas lietojums vienkāršajā pagātnē apgalvojumā fiksēts vienā gadījumā, bet noliegumā – deviņos. Apgalvojuma gadījumā *drīkstēt* pagātnē lietots palīgteikumā, kur teksta autors pauž neizpratni par pagātnē atļautu darbību, bet ietekmēšanu neveic, proti:

- (31) *Un man tiešām liekas interesanti, ka es nedzirdu no tā paša [...] kunga vai citiem kolēģiem argumentus, kāpēc mēs **drīkstējām parakstīt** brīvās tirdzniecības līgumu ar Dienvidkoreju, bet mēs **nedrīkstam** parakstīt ar Kanādu.*

Noliegumā vairumā gadījumu ar *drīkstēt* izteiktie aizliegumi ir kā fakta konstatācija par pagātnē neatļautām darbībām, kas no šodienas skatpunkta tiešu ietekmējošo funkciju neveic, piem.:

- (32) *Tie, kuri šeit dzīvoja astoņdesmito gadu beigās, ļoti labi atceras, ka mēs **nedrīkstējām** nevienu nekur **ievēlēt**, ja nebija vismaz vēl viens cits pretendents.*

Taču sastopami arī gadījumi, kuros *drīkstēt* pagātnē noliegumā vēsta par pagātnes notikumu/rīcību, bet tā nav fakta konstatācija, drīzāk tas ir teksta autora norādījums, ka šī rīcība/darbība ir bijusi nepareiza, un no tagadnes skatpunkta ir kā pārmetumu izteikšanas līdzeklis, piem.:

- (33) *Cienījamie kolēģi! Pirms pievēršanās konkrētajam pantam gribu tomēr izteikt nožēlu par to, kas nupat notika Saeimā. Mēs **nedrīkstējām atbalstīt** šādu atbildīgās komisijas ieteiktu likumprojekta redakciju.*

Minētajā piemērā teksta autors pārmet aplamu situācijas risinājumu, kam, viņa izpratnē, būtu vajadzējis būt aizliegtam. Teksta autoram šādi situāciju ietekmēt/maiņīt vairs nav iespējams, taču ir iespējams ietekmēt auditorijas domas, rosināt vainas apziņu par izdarīto.

3.3. Vienkāršā nākotne

Daudzskaitļa 1. personas lietojums vienkāršajā nākotnē apgalvojumā konstatēts deviņos gadījumos, noliegumā – 13. Šajos piemēros teksta autors vēsta par

hipotētiskiem/potenciāliem kā noteiktiem norādījumiem un atļaujām vai aizliegumiem, ja īstenosies kāds no nosacījumiem, taču šo norādījumu autors nav konkrētā teksta autors, piem.:

- (34) *[..] ja mums būs meži ar ogām un sēnēm, taču mēs **nedrīkstēsīm** tur **ieiet**, [..] tad, man liekas, tā būtu diezgan pabēdīga dzīve mūsu dzimtenē.*
- (35) *Būs noteikts šī produkcijas veida daudzums, kādu mēs **drīkstēsīm** **ražot** un **tirgoties** ar to.*

Tā kā izteiktās atļaujas un aizlieguma autors nav šī teksta autors, tieša ietekmējošā funkcija neīstenojas.

4. Drīkstēt īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. personā

Daudzskaitļa 2. personā darbības vārds *drīkstēt* korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos – gan apgalvojumā, gan noliegumā –, bet ne saliktajos laikos.

4.1. Vienkāršā tagadne

Modālā darbības vārda *drīkstēt* vienkāršās tagadnes daudzskaitļa 2. personas formas apgalvojumā reģistrētas astoņos gadījumos, noliegumā – 42. Apgalvojuma piemēros gan tiešas atļaujas/tiesību sniegšanas gadījumi no teksta autora puses nav novēroti, uzrādītās formas – līdzīgi kā vienskaitļa 1. un 2. personas formas – lietotas vispārinātās daudzskaitļa 2. personas nozīmē, izsakot atļauju/tiesības atkarībā no kādiem noteikumiem, kārtību, piem.:

- (36) *Kvotu speciālistiem nosaka ar apmeklējumu skaitu, ko apmaksā valsts. Piemēram, šodien jūs **drīkstat veikt** piecas elektrokardiogrammas.*

Šāds lietojums sastopams arī noliegumā, piem.:

- (37) *Un, ja jūs kā procesa virzītājs teiksiet, ka aizdomās turētais ir pārkāpis drošības līdzekļa noteikumus, un gribēsiet piemērot bargāku drošības līdzekli, jūs to **nedrīkstat darīt**, jo viņš nav pārkāpis kriminālprocesa kārtību, [..].*

Noliegumā ar daudzskaitļa 2. personas formām biežāk uzrunātas konkrētas personas, kurām norādīts par atļaujas/tiesību neesamību, piem.:

- (38) *Augsti godājamais [..] kungs! Es runāju, jūs **nedrīkstat** manis teikto **komentēt**, jums jāļauj man izteikties.*
- (39) *Un tās ir trīs lietas, kuras es jums te vienkārši nosaucu, kur jūs vienkārši melojat. Jūs kā ministre **nedrīkstat** to **darīt**!*

Lai gan šo atļaujas/tiesību noliegumu izsaka teksta autors, tā nav teksta autora nosacīta. Teksta autors aicina ievērot noteiktos aizliegumus jeb, citiem vārdiem sakot, aizrāda par to neievērošanu. To labi ilustrē plašāks konteksts vienā no *drīkstēt* nolieguma lietojumiem daudzskaitļa 2. personā:

- (40) *Un noteikti šī ir lieta, kas, ja nobalsos tā, kā piedāvā komisija, nokļūs Satversmes tiesā. Un tur jūs nesīsiet atbildību kā liecinieki nevis par frakcijas disciplīnu, bet par Saeimas kārtības rullī paredzēto savu individuālo atbildību skaidrot savus lēmumus. [...] Būs jāpaskaidro! Un, kā jūs zināt, jūs **nedrīkstat melot**. Jūs **nedrīkstat melot!** Jūs to zināt.*

Piemērā (40) minētais teikums *Un tur jūs nesīsiet atbildību kā liecinieki nevis par frakcijas disciplīnu, bet par Saeimas kārtības rullī paredzēto savu individuālo atbildību skaidrot savus lēmumus* norāda, ka izteiktais aizliegums melot ir kārtības ruļļa noteikts, proti, personām ir pienākums atklāti skaidrot savus lēmumus.

Tā kā teksta autora aicinājumam ievērot noteiktos aizliegumus ir konkrēts adresāts, tiek veikta tieša ietekmējošā funkcija.

4.2. Vienkāršā pagātne

Daudzskaitļa 2. personas lietojums vienkāršajā pagātnē noliegumā nav reģistrēts nevienā gadījumā, apgalvojumā – vienā:

- (41) *Jūs neesat vērā ņēmuši pat mūsu Satversmi un neesat vērā ņēmuši šo Kriminālkodeksu, kas ir saistošs visām amatpersonām. Vienīgais, ko jūs ar Prezidenti **drīkstējāt darīt** [...], ir aicināt tautu uz referendumu šajā jautājumā, ja mēs gribam atdot Latvijas teritorijas vienu daļu, neko neprasot pretī.*

Šajā gadījumā teksta autors norāda uz atļauju, kas attiecās uz adresātiem kādā pagātnes notikumā un ko viņi ir pārkāpuši, proti, viņi ir rīkojušies ārpus noteiktajiem ierobežojumiem. Tieša ietekmējošā funkcija nepastāv, jo teksta autors izsaka pārmetumus par kādu pagātnes notikumu.

4.3. Vienkāršā nākotne

Darbības vārda *drīkstēt* daudzskaitļa 2. personas lietojums vienkāršajā nākotnē fiksēts vien trīs gadījumos noliegumā, piem.:

- (42) *Un, kad „Latvenergo” teiks: „Stop! [...]”, – tad mums pateiks: „Nē, tā jūs sevi **noslēgt nedrīkstēsiet**, mēs to neļausim, turklāt neļausim jau visā valstī, ne tikai kompānijā!”*
- (43) *Un turpmāk [...] arī jūs **nedrīkstēsiet izdarīt** noziegumus pret Latvijas Republiku, pret ārvalsti vai tās iedzīvotājiem. Es domāju, ka pirmajā lasījumā mēs to droši varam pieņemt, [...].*

Abos minētajos piemēros ar *drīkstēt* noliegumā netiek veikta tieša ietekmējošā funkcija, ko nosaka ne tikai tas, ka *drīkstēt* lietots nākotnē, bet arī tas, ka minētie notikumi ir hipotētiski. Piemērā (42) hipotētisks ir arī pats izteikums – teksta autors izsaka pieņēmumu, ko noteiktajā situācijā varētu teikt kāda cita persona, iestāde u. tml. Piemērā (43) hipotētisks/vispārināts ir adresāts, kā arī minētās darbības aizliegums, jo minētie likuma labojumi vēl nav pieņemti.

5. Drīkstēt īstenības izteiksmes 3. personā

Darbības vārds *drīkstēt* 3. personā korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos un saliktajā tagadnē, bet nav reģistrēts saliktās pagātnes un saliktās nākotnes konstrukcijā.

5.1. Vienkāršā tagadne

Visplašāk darbības vārds *drīkstēt* korpusa materiālā uzrādīts vienkāršās tagadnes 3. personas lietojumā, apgalvojumā tas ir 1301 lietojuma gadījums, noliegumā – 3704 gadījumi. Statistika arī šajā gadījumā rāda, ka izplatītāks ir nolieguma lietojums – gandrīz trīs reizes pārsniedzot apgalvojuma lietojuma biežumu.

Darbības vārda 3. persona norāda, ka ar *drīkstēt* modificētā darbība ir attiecināta uz citu personu vai personām, piem., izsakot vispārējus norādījumus, atļauju, aizliegumu, tā ir attiecināta uz visiem vai vairākiem, un to paredz likums, noteikumi, kārtība. Visskaidrāk tas izpaužas daudzskaitļa 3. personā (darbības vārda *drīkstēt* forma gan paliek nemainīga, bet uz to norāda konteksts), piem.:

- (44) *Šīs uzņēmēj sabiedrības drīkst nodarboties tikai ar šo bankas operāciju – pirkt un arī pārdot sertifikātus. Šīs uzņēmēj sabiedrības nedrīkst piedalīties ar nopirktajiem sertifikātiem privatizācijā, lai iegūtu kādu valsts īpašumu.*

Līdzīgi kā citu darbības vārda personu lietojumā, arī ar vienskaitļa 3. personu kas tiek atļauts vai aizliegts nevis konkrētai personai, bet vispārīgai, hipotētiskai – jebkuram, uz kuru teiktais varētu attiekties, piem.:

- (45) *Viņš pēc šīs normas drīkst rakstīt tikai latviešu valodā, viņš nedrīkst rakstīt angļiski, jo viņš pilda publiskas pārvaldes deleģētu uzdevumu aizstāvēt Latvijas Republiku. Tātad viņš jā sōda, viņš nedrīkst komunicēt ar saviem kolēģiem kaut kur citur.*

Daudzviet 3. persona nav nosaukta ne tuvākā, ne plašākā kontekstā un nav arī tik viegli izsecināma. Tie ir vispārēji nosacījumi, kuros izteiktā atļauja vai aizliegums ir attiecināts uz visiem sabiedrības locekļiem, kurus tas varētu saistīt, piem.:

- (46) *Tātad tas faktiski nozīmē, ka nepilngadīgos vecumā no 16 līdz 18 gadiem drīkst sodīt arī par tādiem administratīvajiem pārkāpumiem, kuri ir paredzēti jaunajā 155. 3. pantā.*

Šis 3. personas izteikto norādījumu, atļaujas vai aizlieguma vispārējais raksturs arī liecina par to, ka darbības vārds *drīkstēt* šajos gadījumos neveic tiešu ietekmējošo funkciju, jo izteiktie norādījumi u. tml. pasniegti kā fakta konstatācija. Taču, neraugoties uz to, netiešu ietekmi tie tomēr atstāj, jo tie ir kāda noteikti norādījumi, atļaujas un aizliegumi, kam attiecīgā situācijā ir jāpakļaujas, tie jāievēro.

Līdzīgi kā vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā, arī ar *drīkstēt* 3. personā apgalvojumā netieša atļauja tiek lūgta palīgteikumā, ko ievada pakārtojuma saiklis *ja*, piem.:

- (47) *Es runāšu arī par nākamo, ja drīkst tā darīt, [..].*

(48) *Un tagad es, ja **drīkst**, runāšu komisijas vārdā.*

Tā kā teksta autors pats ir tas, kas lūdz atļauju kaut ko darīt – parasti turpināt izteikties –, viņš būtu varējis arī šeit lietot vienskaitļa 1. personas formu. Jautājums ir, vai tas ir apzināts 3. personas lietojums ar kādu nolūku vai tikai runas situācijas noteikts formu jaukums. Uz apzinātu 3. personas formas izvēli teksta autoru varētu mudināt tas, ka 3. persona norāda uz vispārinātu atļauju – tādu, ko paredz noteikumi, nevis tā ir atļauja, kas attiektos tikai uz teksta autoru, proti, viņš netieši lūdz atļauju kaut ko darīt, ja to atļauj noteikumi, kārtība. Taču, ņemot vērā, ka tā ir runāta valoda un lūgtās atļaujas visbiežāk šādos gadījumos ir saistītas ar papildu laika piešķiršanu, turklāt laika trūkumu, lai pilnīgi izteiktos, nav iespējams paredzēt, un tas liecina par teiktā spontānumu, ticamāks šķiet neapzināts, neplānots formu jaukums.

Ar tādu pašu nolūku, proti, lūdzot atļauju (turpināt) izteikties, 3. persona tiek lietota jautājuma teikumā, piem.:

(49) *Es vēlos sniegt paziņojumu saistībā ar debatēm. **Drīkst**?*

(50) *Es varu turpināt? Priekšsēdētājas biedre, **drīkst turpināt**, ja?*

Interesanti, ka (50) piemērā teksta autors atļauju turpināt runāt vispirms lūdzis ar darbības vārdu *varēt*, turklāt vienskaitļa 1. personā, savukārt tūlīt pēc tam – ar darbības vārdu *drīkstēt* 3. personā. Tas vēlreiz norāda uz iespējamu modālo darbības vārdu *varēt* un *drīkstēt* jaukumu un paralēlu lietojumu ne tikai tuvās semantikas dēļ, bet šajā gadījumā jaukts ir arī to personas formu lietojums.

Korpusā reģistrēti arī gadījumi, kuros ar *drīkstēt* 3. personā izteikta tieša atļauja vai aizliegums konkrētam adresātam, tātad tiek veikta tieša ietekmējošā funkcija, piem.:

(51) *Es tūliņ beigšu. Ja **drīkst**... (No zāles [..]: „**Drīkst beigt!**”)*

(52) *Vai es varu turpināt? (No zāles [..]: „**Drīkst!**”)*

(53) *Kolēģi, to **nedrīkst pieņemt!***

Šeit iespējams novērot, ka piemēros (51) un (52) teksta autors varētu būt lietojis vienskaitļa 2. personas formu *drīksti*, jo tā adresēta vienai konkrētai personai, kas lūdz atļauju, taču izvēlēties lietot 3. personas formu. Iespējams, tā darīts iepriekš minētā iemesla dēļ, proti, 3. persona norāda uz vispārinātu atļauju, tādu, ko paredz noteikumi, kārtība, un teksta autors izsaka atļauju, kas ir saskaņā ar tiem. Otrs iemesls līdz ar to varētu būt 3. personas neitralitāte, proti, 2. personas forma ir tiešāka. Saskaņā ar Penelopes Braunas un Stīvena Levinsona (*Penelope Brown, Stephen Levinson* 1987, 190) pieklājības teoriju izvairīšanās no 1. un 2. personas formu lietojuma ir viena no pieklājības stratēģijām, lai mazinātu iespaidu par teksta autora tiešumu, uzstājību, ietekmi u. tml.

Tieša atļauja vai aizliegums ko darīt tāpat izteikta arī vispārīgam, hipotētiskam adresātam, piem.:

(54) *Un arī tad, ja viņš teiks: „Nē, man ir tikai 15 tūkstoši!”, bet faktiski viņam būs 50 tūkstoši. Arī tad būs atbildība. **Nedrīkst melot! Nedrīkst!***

Šādā gadījumā gan tieša, tūlītēja ietekmēšana nepastāv, jo teksta adresāts nav konkrēts un minētā situācija ir hipotētiska.

5.2. Saliktā tagadne

Saliktā tagadne norāda uz iepriekš notikušas darbības rezultativitāti tagadnē (Kalnača 2013, 479). Saliktās tagadnes konstrukcijā darbības vārds *drīkstēt* 3. personā apgalvojumā korpusā nav reģistrēts, bet noliegumā lietots trīs gadījumos, proti:

- (55) *Deputātiem varētu rasties priekšstats, ka Juridiskā komisija varbūt ir gribējusi šo priekšlikumu pieņemt, bet nav varējusi pieņemt un nav drīkstējusi to pieņemt formālu apstākļu dēļ [..].*
- (56) *Ir četri gadījumi, kuros drīkst to atņemt –, respektīvi, kad vadītājs ir braucis pāri dzelzceļa pārbrauktuvei, ja to nav drīkstējis darīt; [..].*
- (57) *Otrkārt, es varu teikt savu vēlētajū vārdā, ka latviešiem tā ir pēc būtības paze-mojoša situācija – savā valstī iet un kārtot tiesas lietas par to, ka viņš (vai viņa) nav varējis, nav drīkstējis runāt latviešu valodā [..].*

Šo formu lietojums vēsta par pagātnē veiktu darbību, kas nav bijusi atļauta, un no šodienas un no teksta autora puses ir kā fakta konstatācija, kas tiešu ietekmējošo funkciju neveic.

5.3. Vienkāršā pagātne

Vienkāršās pagātnes 3. personas formas lietojums korpusā apgalvojumā uzrādīts 37 gadījumos, noliegumā – 93. Tāpat kā citu personu lietojumos vienkāršajā pagātnē, arī ar 3. personas formu teksta autors var ziņot par pagātnē spēkā bijušām atļautām vai aizliegtām darbībām, kas no teksta autora puses nāk kā fakta konstatācija, piem.:

- (58) *Agrāk tas tā nebija, agrāk bija limitēts skaits – 28 akadēmiķi drīkstēja vispār būt, un tikai tad, ja kāds nomira, drīkstēja izvēlē jaunū.*
- (59) *Varēja... drīkstēja bez bailēm izstāties no partijas un dibināt jaunas partijas, biedrības dibināt.*
- (60) *Padomju laikos nedrīkstēja lietot nosaukumu „Latvijas valsts” vai arī atsevišķi „valsts”. [..] Tā kā vārdu „republika” nedrīkstēja lietot kopā ar vārdu „Latvija”, tad tas bija jāsaka bez vārda „Latvijas”. Tātad vienkārši „republika”. Varēja lietot arī „LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika”.*

Piemēros (59) un (60) arī redzams, ka teksta autors kādā brīdī uz atļautu darbību gribējis norādīt vai norādījis ar modālo darbības vārdu *varēt*, kas vēlreiz liecina par abu modālo darbības vārdu tuvo semantiku. Piemērā (59) teksta autors sakāmo iesāk ar *varēt*, taču pārdomā un tā vietā lieto *drīkstēt*. Iespējams, ar nolūku akcentēt, ka attiecīgā darbība/rīcība nebija tikai iespēja, bet gan kāda/kā noteikta atļauja. Piemērā (60) noliegumā, norādot uz kādas darbības aizliegumu, lietots darbības vārds *drīkstēt*, savukārt, informējot par atļauju, – *varēt* apgalvojumā. Iespējams, ka tā ir nevilša abu modālo darbības vārdu jaukšana vai paralēls lietojums to tuvās semantikas dēļ, bet, iespējams, *drīkstēt* lietots tajos gadījumos, kad teksta autors vēlēties norādīt uz pagātnes aizliegumu kategoriskumu, savukārt ar *varēt* atspoguļotā atļauja ir mazsvarīga salīdzinājumā ar aizliegumiem, tāpēc uz to norādīts kā uz iespēju, nevis nosacījumu.

Līdzīgi kā citās personās, arī šeit sastopami gadījumi, kuros *drīkstēt* pagātnē noliegumā vēsta par pagātnes notikumu/rīcību, kurā teksta autors norāda, ka šī rīcība/darbība ir bijusi nepareiza, un no tagadnes skatpunkta tas darbojas kā pārmetumu izteikšanas līdzeklis atbildīgajām personām, piem.:

- (61) *Pat tad, ja šiem vairāk nekā 20 tūkstošiem [...] nebūtu taisnība, nācījas „tēvs”, kāds domājas sevi esam mūsu Valsts prezidents, **nedrīkstēja tā rīkoties.***
- (62) *Krīzes situācijā, kad daudziem cilvēkiem nav iespējas samaksāt par medicīniskajiem pakalpojumiem, veselības aprūpes nozarei **nedrīkstēja samazināt finansējumu!***

Līdzīgi kā daudzskaitļa 1. personas lietojumā vienkāršajā pagātnē, arī šeit teksta autors situāciju ietekmēt/mainīt vairs nespēj, taču izteikumu pārmetuma raksturam ir iespējams ietekmēt auditorijas domas, rosināt vainas apziņu par izdarīto.

5.4. Vienkāršā nākotne

Vienkāršās nākotnes 3. personas formas lietojums korpusā apgalvojumā uzrādīts 89 gadījumos, noliegumā – 96. Tāpat kā ar 3. personas lietojumu vienkāršajā pagātnē, arī ar 3. personas formu vienkāršajā nākotnē teksta autors var ziņot par nākotnē plānotām atļautām vai aizliegtām darbībām, kas no teksta autora puses nāk kā fakta konstatācija, piem.:

- (63) *[...] reģistrējot jaunu reliģisko organizāciju, tās nosaukums **nedrīkstēs maldināt** par draudzes piederību pie reliģiskās savienības, ja draudze neatzīst savu piederību tai.*

Korpusā ar vienkāršās nākotnes 3. personas formām faktiski netiek izteikti tieši aizliegumi vai atļaujas no teksta autora puses. Dažāдай interpretācijai atvērts gan ir viens piemērs, proti:

- (64) *Ziniet, jūsu politiskajam spēkam tas ir īpaši raksturīgi – tielēties: sākumā pateikt vienu un pēc tam nevis konstruktīvi to arī realizēt, bet censties panākt vēl kādus uzlabojumus. „Nu ja mēs atzīsim okupāciju, vai tad drīkstēs?” – „Nē, tad vēl nedrīkstēs!” – „A kad tad drīkstēs? Vai tad, kad [...] A tad jau drīkstēs?” Nu arī tad vēl **nedrīkstēs. Drīkstēs** tad, kad jūs pirmām kārtām kā „vīrs un vārds” turēsieties pie tā... kad jūs sapratīsiet, kāda ir patiesā lietu kārtība, un tad, kad jūs, neskatoties uz to, kurš ir uzrakstījis šo Valdības deklarāciju, ja tur iekšā ir labas lietas, par tām arī iestāties, nevis runāties muļķības.*

Piemērā (64) izcelti vien divi *drīkstēt* lietojumi tā iemesla dēļ, ka tie ir vienīgie, kas atspoguļo teksta autora teikto aktuālajā brīdī un var tikt tiešā veidā saistīti ar iespējamu ietekmēšanu. Iepriekš lietotais (*ne*)*drīkstēt* 3. personā dots pēdējās, tādējādi signalizējot par reāla vai hipotētiska dialoga atstāstu. Izceltajā *nedrīkstēs* un *drīkstēs* lietojumā teksta autors faktiskajā brīdī adresātam izsaka attiecīgi vispirms aizliegumu un tad atļauju ar nosacījumiem. Šādā lietojumā vērojami arī teksta autora centieni

ietekmēt adresātu, lai gan, kā rāda konsituācija, nekas neliecina, ka teksta autoram būtu oficiāla pilnvara ko atļaut vai aizliegt, kā arī atļaušanas un aizliegšanas nosacījumi – *kad jūs pirmām kārtām kā „vīrs un vārds” turēsieties pie tā... kad jūs sapratīsiet [...]; kad jūs, [...], par tām arī iestāsieties, nevis runāsiet muļķības* – drīzāk liecina par ironizēšanu, un ietekmēšanas nolūks ir aizrādīt, nosodīt, likt aizdomāties/pārdomāt.

Secinājumi

Modālais darbības vārds *drīkstēt* pēc nozīmes ir tiešs un kategorisks darbības vārds, ko apstiprina tā lietojums, izsakot dažāda veida atļauju un aizliegumu. Nereti konteksts rāda, ka teksta autors nav tiesīgs ko atļaut vai aizliegt, un tādos gadījumos darbības vārda *drīkstēt* lietojums liecina vai nu par vispārēju atļauju vai aizliegumu, kas saistīts ar kādiem noteikumiem, vai arī par ironizēšanu, un ietekmēšanas nolūks ir aizrādīt, nosodīt, likt aizdomāties/pārdomāt.

Darbības vārds *varēt* var tikt lietots *drīkstēt* nozīmē, savukārt *drīkstēt* – nereti arī *varēt* nozīmē, un šāds jaukts lietojums vai nu norāda uz teksta autora nespēju nošķirt abu darbības vārdu nozīmes, vai arī ir apzināts, pamatojoties uz to, ka *varēt* ir mazāk kategorisks nekā *drīkstēt*. Tai pašā laikā ir autori, kas apzināti blakus lieto abus šos darbības vārdus, savā ziņā tos pretstatot, – *varēt* norāda uz darbību, ko ir iespējams īstenot, bet tas nav obligāti, savukārt ar *drīkstēt* modificētā darbība ir obligāti īstenojama. Par šādu pretstatījumu liecina arī gadījumi, kuros teksta autors sakāmo iesācis ar vienu modālo darbības vārdu, bet pārdomājis un izmantojis otru.

Novērots arī, ka izplatītāks ir *drīkstēt* nolieguma lietojums (5200 gadījumu) nekā apgalvojuma (1745 gadījumi). Analizētie piemēri rāda, ka līdz ar to visbiežāk tiek izteikti aktuāli vispārēji aizliegumi, norādījumi un aizrādījumi, ko visbiežāk nosaka kādi vispārēji noteikumi, likumi; retāk ar *drīkstēt* formām izteikta atļauja.

Acīmredzams ir arī (*ne*)*drīkstēt* lietojuma pārsvars vienkāršajos laikos salīdzinājumā ar saliktajiem laikiem. Vienkāršās un saliktās laika formas atšķir rezultativitātes jēdziens, proti, vienkāršajām laika formām tās trūkst, savukārt saliktās laika formas pauž iepriekš notikušas darbības seku vērtējumu, tātad norāda uz pabeigtību. Saime sēdēs parasti tiek runāts par aktuāliem jautājumiem, tas, iespējams, ir par iemeslu vienkāršo laika formu lietojuma pārsvaram, īpaši vienkāršās tagadnes (6577 gadījumi), kas norāda uz aktuālām darbībām runas momentā un arī veic vistiešāko ietekmējošo funkciju. Retāk tiek apspriestas darbības, kas notiks pēc runas momenta, proti, tas ir vienkāršās nākotnes lietojums (217 gadījumi), un darbības, kas ir notikušas pirms runas momenta, proti, vienkāršās pagātnes lietojums (197 gadījumi). Ar vienkāršās pagātnes formām netieša ietekmējošā funkcija tiek īstenota gadījumos, kad izteikumam ir pārmetuma raksturs, norādot, kā būtu vajadzējis rīkoties.

Novērots, ka vistiešāko ietekmējošo funkciju veic tās (*ne*)*drīkstēt* formas, kas vistiešāk arī vērstas uz adresātu, resp., vienskaitļa un daudzskaitļa 2. persona vienkāršajā tagadnē, lai gan visizplatītākais ir *drīkstēt* lietojums 3. personā vienkāršajā tagadnē noliegumā, proti, tā ir forma *nedrīkst*. Kā rāda piemēru analīze, tie pamatā ir gadījumi, kad izteikts vispārējs norādījums, aizliegums, kas attiecināts uz visiem vai

vairākiem un ko paredz likums, noteikumi, kārtība, līdz ar to ietekmējošā funkcija īstenojas netieši. Reti sastopami gadījumi, kad šādam aizrādījumam/aizliegumam ir konkrēts adresāts, kā tas ir (53) piemērā.

Avoti

- Auziņa, Ilze et al. 2018. *LR 5.–13. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (Saeima)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/50>
- Bussmann, Hadumod. 2006. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Trauth, Gregory, Kazzazi, Kerstin (transl., eds). London: Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780203980057>
- Jērāne, Santa et al. 2023. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/88>; <https://mlvv.tezaurs.lv>

Literatūra

- Brown, Penelope, Levinson, Stephen. 1987. Politeness: some universals in language usage. *Studies in Interactional Sociolinguistics*. 4. Gumperz, John Joseph. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813085>
- Chilton, Paul Anthony. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London/ New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203561218>
- Daina, Anete. 2015. Darbības vārda *varēt* modālā semantika un funkcijas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 89–102. <https://doi.org/10.22364/vnf.6>
- Daina, Anete. 2022. Darbības vārdi *varēt*, *drīkstēt* un valodas ietekmējošā funkcija Latvijas Republikas Saeimas 2018. gada sēžu stenogrammās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 26, 24–35. <https://doi.org/10.37384/VTPA.2022.26.024>
- Daina, Anete. 2023. Darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē Saeimas sēžu stenogrammu korpusā. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 22–32. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.02>
- Holvoet, Axel. 2007. *Mood and Modality in Baltic*. Kraków: Wydawnictwo universitetu Jagiellońskiego.
- Ivulāne, Baiba, Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārdu gramatiskās resp. sintaktiskās funkcijas. *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris, Nītiņa, Daina (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 462–470.
- Kalnača, Andra. 2007. Modalitātes tipoloģija un latviešu valodas izteiksmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11, 166–173.
- Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris, Nītiņa, Daina (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–564.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2022. The verb *vajadzēt* ‘to need, must’ in Latvian: its Livonian origins, modal and distributional features. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 13(1), 91–120. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.1.04>
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, Frank Robert. 2001. *Mood and Modality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139167178>

Summary

The focus of the study is on Latvian modal verb *drīkstēt* 'may' in indicative mood. The object of the research is *verbatim* reports from the Corpus of the *Saeima* (the parliament of Latvia). When analysing the use of *drīkstēt* 'may' in indicative mood, in addition to determining and interpreting its modal meanings, its possible connection to the conative function of language, as well as the frequency of the use is being taken into account. According to statistics, the most used form of modal verb *drīkstēt* 'may' is the negated present simple third person, the least used – the past simple and future simple first and second person, also the compound tenses. It has been also observed that *drīkstēt* 'may' is more often used in negation (5200 uses) than in affirmation (1745 uses). The analysis of these uses shows that in *verbatim* reports of the *Saeima* it is more common to express general prohibitions, instructions and reprimands, which often are rather dictated by general regulations or even laws, and not so much by the author of the text; furthermore, the addressee often is not specific, and thus, the conative function is indirect.

Keywords: modality; modal verb; indicative mood; the conative function of language.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)